

Leeftijdsgebonden veranderingen in kwaliteit van gehechtheid van adolescenten aan vader en moeder

Kirsten L. Buist, Maja Deković, Wim Meeus en Marcel A.G. van Aken

Developmental patterns in adolescent quality of attachment to father and mother

The aim of this study was to examine the development of quality of attachment of adolescents to their parents during adolescence and the role that gender differences play in this development, using latent growth curve analysis. In 288 families, adolescents reported on their attachment relationships with their parents. Quality of attachment changes during adolescence, and these changes are influenced by both gender of the adolescent and gender of the attachment figure. Results showed that change in mean level of quality of attachment to mother appeared to be non-linear for boys, whereas mean level of attachment of adolescent girls to their mothers showed a linear decline. Results for attachment to father were opposite, with a linear decline in quality for boys, and a non-linear development for girls.

Kirsten Buist, **Maja Deković** en **Wim Meeus** zijn werkzaam bij de afdeling Kinder- en Jeugdstudies, Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht, **Marcel van Aken** bij de afdeling Ontwikkelingspsychologie binnen dezelfde faculteit.

Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door de steun van het innovatieve onderzoeksfonds van de Radboud Universiteit Nijmegen en door subsidies van N.W.O. en van de faculteiten Sociale Wetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen en de Universiteit Utrecht.

De auteurs willen graag Reinoud Stoel en Godfried van den Wittenboer bedanken voor hun bijdrage aan de data-analyse.

Correspondentieadres: Kirsten Buist, Afdeling Kinder- en Jeugdstudies, Universiteit Utrecht, Postbus 80140, 3508 TC, Utrecht; e-mail: K.L.Buist@fss.uu.nl.

Inleiding

Gehechtheid wordt in het algemeen gedefinieerd als een affectieve band van een aanzienlijke intensiteit (Ainsworth, 1989; Armsden & Greenberg, 1987; Paterson, Field & Pryor, 1994). De term gehechtheid werd oorspronkelijk gebruikt voor de affectieve band tussen baby's en hun verzorgers, maar door de jaren heen heeft het gebruik van deze term zich uitgebreid naar andere ontwikkelingsperiodes en andere gehechtheidsfiguren. Het meeste onderzoek op het gebied van gehechtheid heeft zich geconcentreerd op baby's en jonge kinderen, maar tegenwoordig groeit het besef bij steeds meer onderzoekers en theoretici op het gebied van gehechtheid dat dit concept tijdens de gehele levensloop relevant blijft (Bartholomew, 1993; Colin, 1996; Rice, 1990). Er is echter nog weinig bekend over de continuïteit of veranderingen in de gehechtheidsrelaties van kinderen met hun ouders tijdens de adolescentie (Ainsworth, 1989; Colin, 1996).

De ontwikkelingsfase die bestudeerd wordt heeft directe consequenties voor de manier waarop gehechtheid wordt gemeten en geconceptualiseerd (Lerner & Ryff, 1978). Tijdens de babytijd wordt gehechtheid onderzocht met behulp van observatiemethodes, die zich richten op de *gedragsdimensie* van gehechtheid (Hinde, 1982; Parkes & Stevenson-Hinde, 1982). Deze dimensie geeft de mate weer waarin gehechtheidsfiguren (d.w.z. de personen waaraan kinderen zich hechten, meestal primaire verzorgers) worden gebruikt voor steun en nabijheid. De tweede dimensie van gehechtheid, de *affectief/cognitieve dimensie*, geeft de door gevoelens gekleurde cognitieve verwachtingen weer die deel uit maken van iemands interne werkmodel van gehechtheid (Armsden & Greenberg, 1987; Bretherton, 1985). Iemands werkmodel van gehechtheid is een mentale representatie van het zelfbeeld van die persoon, van gehechtheidsfiguren en van de relaties met deze gehechtheidsfiguren, gebaseerd op ervaringen met meerdere gehechtheidsfiguren door de jaren heen (Bowlby, 1982; Colin, 1996). Bij gehechtheidsonderzoek bij adolescenten en volwassenen kan dit algemene werkmodel van gehechtheid direct onderzocht worden door middel van het gebruik van zelfrapportage (vragenlijsten) (Armsden & Greenberg, 1987). In het huidige onderzoek concentreren we ons op de affectief/cognitieve dimensie van gehechtheid van adolescenten binnen de gezinscontext.

Resultaten van cross-sectionele onderzoeken naar leeftijdsverschillen in gehechtheid tijdens de adolescentie zijn tegenstrijdig. Sommige onderzoekers vonden wel leeftijdsverschillen (Paterson, Field & Pryor, 1994), maar andere niet (McCormick & Kennedy, 1994). Deze tegenstrijdige onderzoeksresultaten vertegenwoordigen twee theoretische gezichtspunten. Het belangrijkste verschil is de manier waarop gehechtheid wordt geoperationaliseerd. Studies die zich richten op *specifieke gehechtheidsrelaties*, en niet op individuele werkmodellen, vinden leeftijdsverschillen (Cobb, 1996) en meestal een afname in kwaliteit van gehechtheid van kinderen aan hun ouders van de vroege naar de late adolescentie (Papini, Roggman & Anderson, 1991; Paterson, Field & Pryor,

1994). Studies die zich richten op *individuele werkmodellen*, en niet op specifieke gehechtheidsrelaties, vinden meestal stabiliteit en continuïteit (McCormick & Kennedy, 1994). Als men geïnteresseerd is in het bestuderen van de ontwikkeling van gehechtheid tijdens de adolescentie lijkt het daarom nuttiger om op specifieke gehechtheidsrelaties te concentreren dan op algemene werkmodellen van gehechtheid. In het huidige onderzoek concentreren we ons op de specifieke gehechtheidsrelaties van adolescenten met hun vaders en moeder.

Vanwege het belang van de adolescentieperiode voor de ontwikkeling van het individu is meer longitudinaal onderzoek nodig om een duidelijk beeld te krijgen over de manier waarop specifieke gehechtheidsrelaties van adolescenten met hun ouders veranderen tijdens deze leeftijdsperiode (Ainsworth, 1985; Lopez & Gover, 1993; Paterson, Field & Pryor, 1994), hetgeen een van de belangrijkste punten van het huidige onderzoek is.

De mate waarin specifieke gehechtheidsrelaties veranderen tijdens de adolescentie wordt verondersteld beïnvloed te worden door variabelen zoals het geslacht van de adolescent en van de ouder (Paikoff & Brooks-Gunn, 1991). Historisch gezien werd de aandacht vooral gevestigd op gehechtheid van adolescenten aan hun moeders of aan beide ouders als waren zij een eenheid, en niet zozeer op gehechtheid aan vader en moeder als afzonderlijke ouders (Kerns & Stevens, 1996). Onderzoek op het gebied van gehechtheid van baby's en volwassenen heeft echter aangetoond dat gehechtheidsrelaties relatiespecifiek zijn (Ainsworth, 1982; Asendorpf, Banse, Wilpers & Neyer, 1997; Main & Weston, 1981). In een aantal onderzoeken waarin adolescenten gevraagd werd hun gehechtheid aan vader en moeder afzonderlijk te beschrijven werden geen systematische verschillen gevonden tussen gehechtheid aan moeder en gehechtheid aan vader (Lapsley, Rice & FitzGerald, 1990; McCormick & Kennedy, 1994). Andere onderzoeken vonden wel verschillen tussen gehechtheid aan moeder en gehechtheid aan vader (Cubis, Lewin & Dawe, 1989; Pipp, Shaver, Jennings, Lamborn & Fisher, 1985). Gehechtheidsrelaties van adolescenten met hun moeders waren in het algemeen van hogere kwaliteit dan gehechtheidsrelaties van adolescenten met hun vaders (Paterson, Field & Pryor, 1994). Om deze reden lijkt het belangrijk om gehechtheid aan moeder en gehechtheid aan vader als gerelateerde maar toch afzonderlijke relaties te behandelen.

De resultaten van studies die verschillen tussen jongens en meisjes hebben onderzocht wat betreft kwaliteit van gehechtheid aan ouders zijn tegenstrijdig. Sommige onderzoekers vonden sekseverschillen (Kenny & Donaldson, 1991; Matos, Almeida & Costa, 1998; Rice, 1990), maar andere niet (Armsden, McCauley, Greenberg, Burke & Mitchell, 1990; Lapsley, Rice & FitzGerald, 1990; Raja, McGee & Stanton, 1992). Als er sekseverschillen werden gevonden op dit gebied rapporteerden vrouwelijke respondenten een hogere kwaliteit van gehechtheid aan hun ouders dan mannelijke respondenten. Daarnaast bleek er ook een interactie-effect tussen geslacht van de ouder en geslacht van de jongere te zijn: het verschil tussen kwaliteit van gehechtheid aan moeder en kwaliteit van gehechtheid aan vader was groter voor vrouwelijke respondenten

dan voor mannelijke (Paterson, Field & Pryor, 1994). Bovenstaande resultaten wijzen op de noodzaak om rekening te houden met zowel het geslacht van de adolescent als het geslacht van de ouder als men meer inzicht wil creëren in deze verschillen. In het huidige onderzoek hebben we zowel geslachtsverschillen bij adolescenten als bij ouders bestudeerd wat betreft de ontwikkeling van gehechtheid van adolescenten aan hun ouders tijdens de adolescentie.

Samenvattend is het doel van deze studie om in een longitudinaal onderzoeksdesign te onderzoeken of en hoe kwaliteit van gehechtheid aan ouders verandert tijdens de adolescentie, en de mate waarin deze veranderingen worden beïnvloed door geslacht van de adolescent en van de ouder. Betreffende de ontwikkeling van gehechtheid van adolescenten aan ouders verwachten we (tijdelijke) verminderingen in de kwaliteit van gehechtheid tijdens de adolescentie. We verwachten ook dat geslacht van de ouder en geslacht van de adolescent deze veranderingen beïnvloeden, met verschillende ontwikkelingspatronen voor jongens en voor meisjes, en voor gehechtheid aan vader en voor gehechtheid aan moeder. Specifieke hypothesen over hoe geslacht van ouder en adolescent deze ontwikkelingstrajecten precies beïnvloeden zijn lastig te formuleren als gevolg van tegenstrijdige resultaten van eerder onderzoek.

Methode

Respondenten

De wervingsprocedure bestond uit twee fasen. In de eerste fase zijn 23 representatieve Nederlandse gemeenten gevraagd om een lijst te leveren met alle gezinnen met tenminste twee kinderen in de leeftijd van 11 tot 15 jaar en twee ouders die allemaal op hetzelfde adres woonden. Het benodigde aantal gezinnen per gemeente was afhankelijk van de grootte van de gemeente: hoe groter de gemeente, hoe groter het aantal gezinnen. In de tweede fase van de wervingsprocedure kregen de kandidaat-gezinnen een introductiebrief toegestuurd waarin ze werden geïnformeerd over het project. Na een paar dagen werd er telefonisch contact opgenomen met deze gezinnen. Tijdens dit gesprek werd gecontroleerd of het gezin aan alle voorwaarden voldeed, waarna ze werden uitgenodigd om mee te doen aan het onderzoek. Van de 649 kandidaat-gezinnen wilden er uiteindelijk 288 (44,4%) meedoen. Nadat toestemming was verkregen werd er een afspraak gemaakt voor een thuisbezoek. Tijdens dit thuisbezoek vond de dataverzameling plaats, waarbij allebei de ouders en de twee adolescenten afzonderlijk van elkaar vragenlijsten invulden onder begeleiding van een getrainde interviewer. In totaal deden 288 gezinnen mee aan de eerste meetronde, en 285 gezinnen aan de tweede en derde meetronde. Slechts drie gezinnen stopten tijdens de loop van het onderzoek met hun deelname.

Alle deelnemende gezinnen hadden de Nederlandse nationaliteit, en de meeste behoorden tot de middenklasse. Adolescenten vulden een vragenlijst in over de gehechtheidsrelaties met allebei hun ouders. Als twee kinderen in het-

zelfde gezin wordt gevraagd om over hun relatie met hun ouders te rapporteren, kan onderlinge afhankelijkheid van de data de (interpretatie van de) analyses compliceren. Dit probleem werd opgelost door voor de analyses willekeurig één van de twee adolescenten te kiezen, waarvan 50% de oudere adolescent en 50% de jongere adolescent van de twee deelnemende adolescenten was. Aan de huidige studie deden uiteindelijk 285 adolescenten mee, die vragen beantwoordden over de gehechtheidsrelaties met hun moeder en vader.

Vijf cohorten (11-, 12-, 13-, 14-, en 15-jarige adolescenten) werden drie keer gemeten, met intervallen van een jaar tussen de meetmomenten. Het cohort van 11-jarigen bestond uit 49 adolescenten, dat van 12-jarigen uit 66 adolescenten, het 13-jarige cohort uit 60 adolescenten, het 14-jarige cohort uit 63 adolescenten en het cohort van 15-jarigen uit 47 adolescenten. Van de hele steekproef was 49,8 % van het mannelijke en 50,2 % van het vrouwelijke geslacht. De gemiddelde leeftijd van moeders tijdens de eerste meetronde was 41,6 jaar en de gemiddelde leeftijd van vaders tijdens de eerste meetronde was 43,9 jaar.

Design

Om ontwikkeling te bestuderen werd een cohort-sequentieel onderzoeksdesign gebruikt. Het cohort-sequentieel design combineert de praktische voordelen van een cross-sectioneel design met de conceptuele voordelen van een longitudinaal design. Een longitudinaal design volgt één enkel cohort longitudinaal, waardoor het onmogelijk is om leeftijdseffecten van cohorteffecten te onderscheiden (Miyazaki & Raudenbush, 2000). Omdat in een cohort-sequentieel design niet slechts één, maar meerdere leeftijdscohorten longitudinaal worden gevolgd, is het mogelijk om te controleren voor cohorteffecten, wat een belangrijk voordeel is ten opzichte van een longitudinaal design. Deze cohorten overlappen, waardoor de onderzoeker kan vaststellen of er sprake is van één gemeenschappelijke groeicurve (Duncan, Duncan, Strycker, Li & Alpert, 1999).

Meetinstrumenten

De Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA; Armsden & Greenberg, 1987) is gebruikt om kwaliteit van de gehechtheidsrelaties van adolescenten met vader en moeder vast te stellen. De IPPA is ontworpen om specifieke werkmodellen van gehechtheid te meten door in te gaan op de positieve affectief/cognitieve ervaringen van goede communicatie en vertrouwen in de beschikbaarheid en responsiviteit van gehechtheidsfiguren, alsmede de negatieve affectief/cognitieve ervaringen van de boosheid en/of hopeloosheid die het gevolg zijn van niet-responsieve of inconsistente responsieve gehechtheidsfiguren (Armsden & Greenberg, 1987). De IPPA is een zelfrapportage-vragenlijst die gebruik maakt van een 5-punts Likert-schaal antwoordformaat (van 1 = 'klopt erg slecht' tot 5 = 'klopt erg goed').

Op basis van de resultaten van eerder onderzoek (Dekovi & Meeus, 1997) zijn de twee items met de laagste item-totaal correlatiecoëfficiënten verwijderd van de aangepaste IPPA (Raja, McGee & Stanton, 1992), waardoor een schaal met 10 items ontstond. De IPPA heeft drie subschalen. De Communicatie-schaal heeft 3 items en meet de mate waarin een adolescent hoge kwaliteit van communicatie met ouders ervaart. Een voorbeelditem is: "Als mijn vader/moeder weet dat ik met iets zit dan vraagt hij/zij dat aan mij." De Vertrouwen-schaal bestaat ook uit 3 items en meet de mate waarin een adolescent er vertrouwen in heeft dat ouders zijn of haar gevoelens en wensen respecteren en accepteren. Een voorbeelditem is: "Mijn vader/moeder respecteert mijn gevoelens." De Vervreemding-schaal bestaat uit 4 items en meet de mate waarin een adolescent negatieve gevoelens heeft ten opzichte van ouders. Een voorbeelditem is: "Ik krijg niet veel aandacht van mijn vader/moeder." Voor de afzonderlijke relaties met moeder en vader werden identieke items gebruikt. De drie schalen werden, na omschaling van de Vervreemdingsitems, gecombineerd tot een algemene Gehechtheid-schaal door het gemiddelde van de drie schalen te nemen. Een hoge score op de algemene Gehechtheidsschaal betekent een hoge kwaliteit van gehechtheid. De betrouwbaarheid (Cronbach's alpha) van de IPPA was 0,81 voor zowel gehechtheid aan moeder als gehechtheid aan vader.

Resultaten

Beschrijvende statistiek

Tabel 1 laat de gemiddelde scores zien van gehechtheid van adolescenten aan moeder en vader, voor elk van de vijf cohorten, voor elk van de drie meetrondes.

Geslachtsverschillen in gehechtheidsrelaties van adolescenten met hun ouders werden onderzocht door een multivariate variantieanalyse uit te voeren (MANOVA), apart voor elke meetronde. Afhankelijke variabelen in de MANOVA waren gehechtheid aan vader en moeder. Er was één within-subjects variabele, geslacht ouder, en één between-subjects variabele, geslacht van de adolescent.

Meisjes rapporteerden een hogere kwaliteit van gehechtheid aan ouders (geschatte gemiddelden $M = 4,07$; $M = 3,98$; $M = 3,98$ voor respectievelijk de eerste, tweede en derde meetronde) dan jongens ($M = 3,99$; $M = 3,96$; $M = 3,88$ voor de eerste, tweede en derde meetronde), maar deze verschillen waren niet significant ($F(1, 283) = 1,95, p = 0,16$; $F(1, 283) = 3,63, p = 0,06$; $F(1, 284) = 3,98, p = 0,09$ voor respectievelijk de eerste, tweede en derde meetronde).

Het geslacht van de ouder (vader of moeder) had een sterk significant effect op de kwaliteit van gehechtheid van adolescenten ($F(1,283) = 133,74, p = 0,00$; $F(1, 283) = 104,18, p = 0,00$; $F(1, 284) = 84,38, p = 0,00$ voor de eerste, tweede en derde meetronde). Kwaliteit van gehechtheid van adolescenten aan hun moeder was significant hoger (geschatte gemiddelden $M = 4,23$; $M = 4,08$; $M = 4,08$ voor de eerste, tweede en derde meetronde) dan kwaliteit van gehechtheid

Tabel 1. Gemiddelde gehechtheidsscores (Standaarddeviaties tussen haakjes)

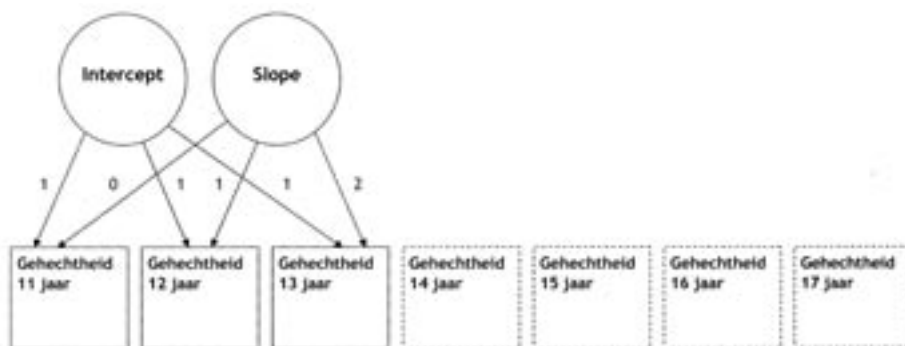
Cohort	Leeftijd							N
	11	12	13	14	15	16	17	
Gehechtheid aan moeder								
1	4,10 (0,53)	4,07 (0,49)	4,08 (0,53)					49
2		4,18 (0,54)	4,19 (0,60)	4,17 (0,52)				66
3			4,17 (0,46)	4,02 (0,52)	4,06 (0,49)			60
4				4,08 (0,56)	4,10 (0,52)	4,06 (0,57)		63
5					4,01 (0,53)	3,96 (0,59)	4,01 (0,57)	47
Totaal	4,10	4,13	4,15	4,09	4,06	4,01	4,01	285
Gehechtheid aan vader								
1	3,85 (0,68)	3,82 (0,49)	3,89 (0,51)					49
2		3,93 (0,59)	3,85 (0,71)	3,86 (0,60)				66
3			3,93 (0,53)	3,84 (0,55)	3,78 (0,56)			60
4				3,76 (0,54)	3,65 (0,67)	3,69 (0,67)		63
5					3,63 (0,64)	3,65 (0,71)	3,71 (0,55)	47
Totaal	3,85	3,88	3,89	3,82	3,69	3,67	3,71	285

aan vader (geschatte gemiddelden $M = 3,83$; $M = 3,77$; $M = 3,79$ voor de eerste, tweede en derde meetronde).

Er werden ook interactie-effecten gevonden tussen geslacht van de adolescent en van de gehechtheidsfiguur, maar niet voor elke meetronde ($F(1, 283) = 3,57$, $p = 0,06$; $F(1, 283) = 1,36$, $p = 0,24$; $F(1, 283) = 5,42$, $p = 0,02$ voor respectievelijk de eerste, tweede en derde meetronde). Dit interactie-effect betekent dat het verschil in gehechtheid aan moeder en gehechtheid aan vader bij meisjes significant groter is dan bij jongens.

Analyse van groeicurves

Om ontwikkeling in kwaliteit van gehechtheid te onderzoeken werd een twee-factor Latent Groei Model (LGM) gebruikt. De eerste factor, de intercept-factor, beschrijft het beginniveau van kwaliteit van gehechtheid (gemiddelde van het intercept) en individuele verschillen in beginniveau van kwaliteit van gehechtheid (variantie van het intercept). De latente factor 'intercept' is een constante voor elk individu over de tijd. Daarom zijn de factorladingen van de gehechtheidsmaten op 1 gefixeerd op elk tijdstip. De tweede factor, de slope factor, beschrijft de mate van verandering (gemiddelde van de slope) en individuele verschillen hierin (variantie van de slope). De factorladingen voor de slope factor worden, afhankelijk van het veronderstelde ontwikkelingspatroon (lineair of non-lineair), óf gefixeerd óf vrij geschat. Voor lineaire groei werden de factorladingen voor de latente factor 'slope' op 0, 1, 2, 3, 4, 5 en 6 gefixeerd; voor non-lineaire groei werden de eerste twee factorladingen op 0 en 1 gefixeerd (om een schaal te creëren) en de derde, vierde, vijfde, zesde en zevende lading werden vrij geschat. Voor een schematische indruk van een lineair groeiemodel, zie Figuur 1.

Figuur 1. Voorbeeld van een versneld lineair latent groeicurve model

Om te toetsen of het gerechtvaardigd was om de vijf aparte groeicurves van de vijf cohorten tot één enkele longitudinale groeicurve te convergeren hebben we een multigroep LISREL-analyse uitgevoerd. De groepen in deze analyse waren de vijf cohorten. Om te kijken of convergentie mogelijk was vergeleken we twee modellen. In het eerste model waren alle groeiparameters (gemiddelde en variantie van het intercept, gemiddelde en variantie van de slope en een interactieterm) gelijk gesteld tussen de vijf groepen (het convergente model). In het tweede model werden deze beperkingen opgeheven en werden deze groeiparameters voor elke groep afzonderlijk geschat (het niet-convergente model). In het eerste model werden dus maar vijf groeiparameters geschat, in het tweede model 25: een verschil van 20 vrijheidsgraden tussen de modellen. In beide modellen werd groei lineair verondersteld. Vervolgens gingen we toetsen of het tweede model (het niet-convergente lineaire model) een significant betere fit gaf dan het eerste model (het

convergente lineaire model). Als de verbetering in fit tussen de modellen niet significant is, kan geconcludeerd worden dat er geen verschillen tussen de vijf cohorten zijn wat betreft ontwikkelingspatronen. De keuze van het uiteindelijke model was gebaseerd op de fit van het model, maar ook op spaarzaamheid. Als er geen verschil in fit was werd gekozen voor het zuinigste model.

Als op basis van de eerste toets geconcludeerd werd dat er inderdaad sprake was van één groeicurve over alle vijf de cohorten, werd er een derde model geformuleerd om te kijken wat de vorm van deze groeicurve zou kunnen zijn en of de ontwikkeling van kwaliteit van gehechtheid lineair dan wel niet-lineair was. In dit derde model (het non-lineaire convergente model) waren de vijf groeiparameters (gemiddelde en variantie van het intercept, gemiddelde en variantie van de slope en een interactieterm) gelijk gesteld voor de vijf cohorten. Om de groeicurve vrij te laten schatten werden alleen de eerste twee factorladingen op de slope factor gefixeerd op 0 en 1 en de andere 5 ladingen werden vrij geschat. Dit non-lineaire convergente model werd getest tegen het eerste model en als de fit significant verbeterde ten opzichte van het lineaire convergente model, werd geconcludeerd dat de ontwikkeling van kwaliteit van gehechtheid tijdens de adolescentie niet-lineair verliep in plaats van lineair. Deze opeenvolgende groeicurve-analyses werden apart uitgevoerd voor gehechtheid aan vader en gehechtheid aan moeder, apart voor jongens en meisjes.

De algemene fit van elk model wordt aangegeven door de volgende maten: R^2 waarde, bijbehorende p waarde, de root mean square error of approximation (RMSEA), en de non-normed fit index (NNFI). Goed passende modellen hebben niet-significante chi-kwadraten. Deze maat is echter gevoelig voor steekproefgrootte, wat betekent dat de χ^2 de neiging heeft significant te worden als de steekproef groter wordt (Schumacker & Lomax, 1996). Waarden van de RMSEA van 0,05 of minder geven een goede fit aan; waarden tussen de 0,05 en 0,08 een acceptabele fit (Browne & Cudeck, 1993). De NNFI moet 0,90 of hoger zijn voor een goede fit (Marsh & Hocevar, 1988; Bartle-Haring & Gavazzi, 1996).

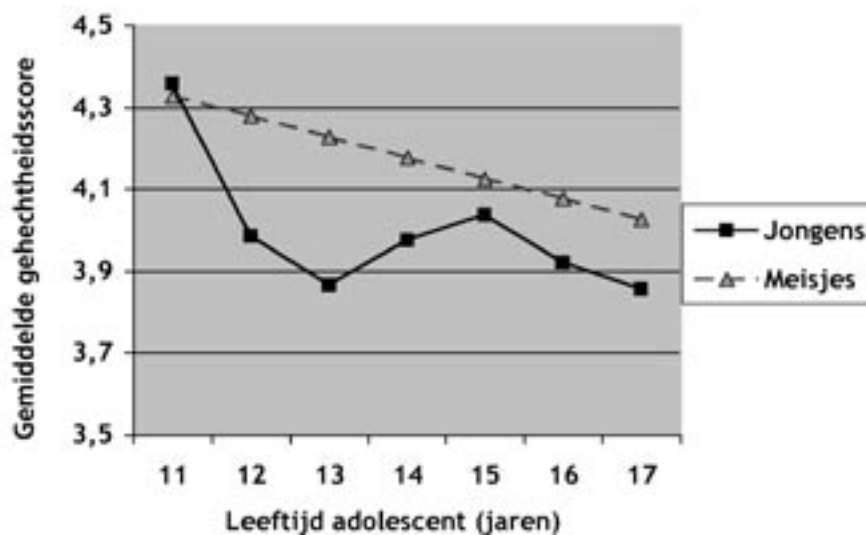
Gehechtheid aan moeder

Wat betreft gehechtheid aan moeder blijkt het niet-lineaire convergente model de beste fit te geven voor de ontwikkeling van kwaliteit van gehechtheid van adolescente jongens aan hun moeders. Voor de ontwikkeling van kwaliteit van gehechtheid van adolescente meisjes aan hun moeders daarentegen, blijkt het lineaire convergente model het beste te passen (zie Tabel 2). Zowel voor jongens als voor meisjes zijn er geen cohort-effecten voor gehechtheid aan moeder, dus er kan één enkele groeicurve over cohorten heen worden getrokken.

Zoals te zien is in Figuur 2 vertoont kwaliteit van gehechtheid van adolescente meisjes aan hun moeder een geleidelijke vermindering van 11 tot 17 jaar. Het patroon is grilliger voor de jongens. Die begint met een scherpe vermindering van 11 tot 13 jaar en vertoont daarna een patroon met eerst een stijging en vervolgens een daling.

Tabel 2 *Vergelijking van Modellen: Gehechtheid aan Moeder*

Model	Model Fit Indices					Model Comparison Tests		
	<i>df</i>	χ^2	<i>p</i>	NNFI	RMSEA	Δdf	$\Delta\chi^2$	<i>p</i> (d)
<u>Adolescente jongens</u>								
1. Lineair, convergent	33	58,200	0,004	0,873	0,092			
2. Lineair, niet-convergent	13	43,427	0,000	0,610	0,161			
Model 1 vs. Model 2						20	15	<i>ns</i>
3. Niet-lineair, convergent	28	42,539	0,039	0,920	0,076			
Model 1 vs. Model 3						5	16	<i>p</i> < ,01
<u>Adolescente meisjes</u>								
1. Lineair, convergent	33	42,136	0,132	0,974	0,053			
2. Lineair, niet-convergent	13	17,772	0,166	0,959	0,061			
Model 1 vs. Model 2						20	24	<i>ns</i>
3. Niet-lineair, convergent	28	34,016	0,200	0,978	0,047			
Model 1 vs. Model 3						5	8	<i>ns</i>

Figuur 2. *Ontwikkeling van gehechtheid aan moeder (jongens en meisjes afzonderlijk, geschatte gemiddelden van het best fittende model)*

Gehechtheid aan vader

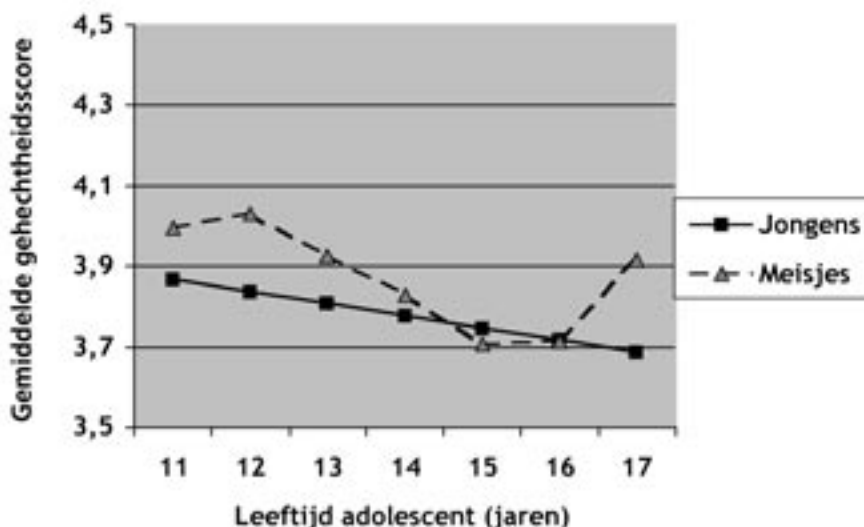
Wat betreft gehechtheid aan vader lijkt het lineaire convergente model het beste te passen voor kwaliteit van gehechtheid van adolescente jongens aan hun vader. Voor kwaliteit van gehechtheid van adolescente meisjes aan hun vader

geeft het niet-lineaire convergente model de beste fit (zie Tabel 3). Dit betekent weer dat er één groeicurve getrokken kan worden over alle cohorten heen.

Voor adolescente jongens vertoont kwaliteit van gehechtheid aan hun vader een geleidelijke vermindering van 11 tot 17 jaar (zie Figuur 3). Voor adolescente meisjes is het patroon onduidelijker, met een latere maar duidelijker vermindering van 12 tot 15 jaar, waarna de kwaliteit weer wat verbetert.

Tabel 3. *Vergelijking van Modellen: Gehechtheid aan Vader*

Model	Model Fit Indices					Model Comparison Tests		
	<i>df</i>	χ^2	<i>p</i>	NNFI	RMSEA	Δdf	$\Delta\chi^2$	<i>p</i> (d)
<u>Adolescente jongens</u>								
1. Lineair, convergent	33	63,560	0,001	0,905	0,101			
2. Lineair, niet-convergent	13	44,257	0,000	0,748	0,163			
Model 1 vs. Model 2						20	19	<i>ns</i>
3. Niet-lineair, convergent	28	55,242	0,002	0,900	0,104			
Model 1 vs. Model 3						5	8	<i>ns</i>
<u>Adolescente meisjes</u>								
1. Lineair, convergent	33	42,056	0,134	0,976	0,053			
2. Lineair, niet-convergent	13	17,716	0,169	0,964	0,061			
Model 1 vs. Model 2						20	24	<i>ns</i>
3. Niet-lineair, convergent	28	25,785	0,585	1,008	0,0			
Model 1 vs. Model 3						5	16	<i>p</i> < ,01

Figuur 3. *Ontwikkeling van gehechtheid aan vader (jongens en meisjes afzonderlijk, geschatte gemiddelden van het best fittende model)*

Discussie

Door het gebruik van latente groeimodellen hebben we leeftijdsgerelateerde ontwikkeling in gehechtheid aan ouders kunnen aantonen. Wat betreft gehechtheid aan vader en moeder rapporteren jongeren een vermindering in kwaliteit van gehechtheid van deze relaties tijdens de adolescentie, hetgeen zowel overeenkomt met eerdere cross-sectionele studies op dit specifieke gebied (Papini, Roggman & Anderson, 1991; Paterson, Field & Pryor, 1994) als met cross-sectioneel en longitudinaal onderzoek op het gebied van de algemene affectieve kwaliteit van gezinsrelaties tijdens de adolescentie (Steinberg, 1987; Holmbeck, 1996).

De patronen van verandering in gehechtheidsrelaties tijdens de adolescentie worden beïnvloed door geslacht van de ouder en door geslacht van de adolescent. In allebei de relaties (adolescent-moeder en adolescent-vader) is er een duidelijk verschil tussen gehechtheid aan ouders van hetzelfde geslacht en gehechtheid aan ouders van het andere geslacht.

De kwaliteit van gehechtheid van zowel adolescente jongens als meisjes aan de ouder van hetzelfde geslacht verloopt ongeveer gelijk. Voor jongens vermindert kwaliteit van gehechtheid aan hun vader geleidelijk gedurende de adolescentie. Ditzelfde patroon geldt voor kwaliteit van gehechtheid van meisjes aan hun moeders. Een interessante mogelijkheid om dit gegeven te verklaren is dat volgens de psycho-analytische theorie de ouder van hetzelfde geslacht gebruikt wordt als referentiekader voor identificatie van een kind. Een welbekend verschijnsel tijdens de adolescentie is de de-idealiseren van ouders (Steinberg, 2001). In een periode waar een adolescent probeert te ontdekken wie hij of zij is en zich probeert te ontwikkelen tot een autonoom individu met een eigen identiteit, wordt de adolescent geconfronteerd met twee soms moeilijk te combineren ontwikkelingstaken (Erikson, 1968). De de-idealiseren van ouders is noodzakelijk om een gevoel van richting te krijgen, maar adolescenten gebruiken hun ouders, vooral die van hetzelfde geslacht, nog steeds sterk als referentiekader als het gaat om belangrijke levenskeuzes (Brown, 1990; Brown & Huang, 1995; Youniss & Smolar, 1985). Als we deze twee inzichten samen nemen, zou het gevonden verschil in patronen kunnen betekenen dat kwaliteit van gehechtheid aan de ouder van hetzelfde geslacht slechts langzaam en geleidelijk vermindert omdat het voor de jongere te ingrijpend zou zijn om deze ouder, waarop hij of zij juist het meeste steunt, in één keer los te laten. Deze losmaking gebeurt daarom geleidelijk. Kwaliteit van gehechtheid aan de andere ouder vertoont een grilliger, niet-lineair ontwikkelingspatroon met sterkere verminderingen en verbeteringen. Een soortgelijk patroon werd ook gevonden door Steinberg (2001) voor conflicten tussen adolescenten en hun ouders.

Geslacht van de adolescenten beïnvloedt de ontwikkeling van gehechtheid aan ouders. Voor gehechtheid aan ouders is het verschil tussen gehechtheid aan moeder en gehechtheid aan vader groter voor meisjes dan voor jongens. Algemeen geldt dat gehechtheid aan moeder van hogere kwaliteit was dan ge-

hechtheid aan vader, en dit verschil was groter voor meisjes dan voor jongens. Dit verschil werd in eerder onderzoek naar sociale steun ook gevonden (Meeus, 1989) en geeft wellicht aan dat vrouwen sociale interactie belangrijker vinden dan mannen en dat ze om deze reden ook vaker gebruikt worden als bron van steun en warmte (Deković & Meeus, 1995). Het grotere verschil voor meisjes tussen gehechtheid aan moeder enerzijds en aan vader anderzijds is misschien een afspiegeling van het feit dat in die relaties beide partners een grote waarde hechten aan sociale interactie.

Al deze resultaten geven aan dat het belangrijk is om met zowel geslacht van de adolescent als geslacht van de ouder rekening te houden, gezien het feit dat ontwikkelingspatronen verschillend zijn voor de verschillende geslachtscombinaties. Er kunnen uiteraard ook wat kanttekeningen geplaatst worden bij dit onderzoek. Generalisatie is misschien lastig omdat onze respondenten deel uitmaakten van relatief goed functionerende middenstandsgezinnen met twee aanwezige ouders, alle van Nederlandse afkomst. Het zou interessant zijn om het huidige onderzoek te repliceren met minder goed functionerende gezinnen, één-ouder- en stiefgezinnen, of gezinnen van allochtone afkomst. Een ander mogelijk punt van kritiek zou kunnen zijn dat er slechts één meetinstrument is gebruikt om gehechtheid te meten. Daar staat tegenover dat eerder onderzoek heeft aangetoond dat de Inventory of Parent en Peer Attachment een betrouwbaar en valide instrument is voor het meten van gehechtheid van adolescenten (Lopez & Gover, 1993).

In het huidige onderzoek werden latente groeicurves geschat door de data van vijf overlappende cohorten te combineren, een zogenoemd cohort-sequentieel of versneld longitudinaal design. Sommige onderzoekers hebben vraagtekens bij de vraag of zo'n design gebruikt kan worden om een longitudinaal design te benaderen. Duncan et al. (1999) hebben een longitudinaal gemeten cohort met een cohort-sequentieel design vergeleken om te kijken of dezelfde ontwikkelingspatronen gevonden konden worden. Hun analyses toonden aan dat er geen significante verschillen waren in schattingen, hetgeen een goede indicatie is dat het inderdaad mogelijk is om een echte longitudinale ontwikkelingscurve te schatten door middel van een versneld longitudinaal design.

Ons onderzoek heeft aangetoond dat het nuttig is om te kijken naar ontwikkelingspatronen in gehechtheid van adolescenten, maar er is meer onderzoek nodig om een duidelijker beeld te krijgen van hoe gehechtheid verandert tijdens de adolescentie. Het zou bijvoorbeeld erg interessant kunnen zijn om te kijken naar persoonlijke, relationele en gezinskenmerken die deze ontwikkelingspatronen zouden kunnen beïnvloeden, en het effect van deze patronen op het psychosociale functioneren van adolescenten.

Literatuur

- Ainsworth, M.D.S. (1982). Attachment: retrospect and prospect. In C.M. Parkes & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *The place of attachment in human behavior*. London: Tavistock Publications.
- Ainsworth, M.D. (1985). Attachments across the life span. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 61, 792-812.
- Ainsworth, M.D.S. (1989). Attachment beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709-716.
- Armsden, G.C. & Greenberg, M.T. (1987). The Inventory of Parent and Peer Attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16 (5), 427-453.
- Armsden, G.C., McCauley, E., Greenberg, M.T., Burke, P.M. & Mitchell, J.R. (1990). Parent and peer attachment in early adolescent depression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 18, 683-697.
- Asendorpf, J.B., Banse, R., Wilpers, S. & Neyer, F.J. (1997). Beziehungsspezifische Bindungsskalen für Erwachsene und ihre Validierung durch Netzwerk- und Tagebuchverfahren. [Relatie-specifieke gehechtheidsschalen voor volwassenen en hun validatie met netwerk- en dagboekprocedures.] *Diagnostica*, 43 (4), 289-313.
- Bartholomew, K. (1993). From childhood to adult relationships: Attachment theory and research. In S. Duck, *Learning about relationships*. Newbury Park: Sage Publications.
- Bartle-Haring, S. & Gavazzi, S.M. (1996). Multiple views on family data: The sample case of adolescent, maternal, and paternal perspectives on family differentiation levels. *Family Process*, 35, 457-472.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment* (2nd ed.). New York: Basic Books
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: retrospect and prospect. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50 (1-2), 3-35.
- Brown, B.B. (1990). Peer groups and peer cultures. In S.S. Feldman & G.R. Elliott (Eds.), *At the threshold: The developing adolescent*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brown, B.B. & Huang, B. (1995). Examining parenting practices in different peer contexts: Implications for adolescent trajectories. In L.J. Crockett & A.C. Crouter (Eds.), *Pathways through adolescence: Individual development in relation to social contexts*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Buhrmester, D. & Furman, W. (1990). Perceptions of sibling relationships during middle childhood and adolescence. *Child Development*, 61, 1387-1398.
- Cicirelli, V.G. (1994). The longest bond: The sibling life cycle. In L. L'Abate (Ed.), *Handbook of developmental family psychology and psychopathology*. Wiley series on personality processes. New York: John Wiley & Sons.
- Cobb, C.L.H. (1996). Adolescent-parent attachments and family problem-solving styles. *Family Process*, 35(1), 57-82.
- Colin, V.L. (1996). *Human attachment*. New York: McGraw-Hill.
- Cubis, J., Lewin, T. & Dawes, F. (1989). Australian adolescents' perceptions of their parents. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 23, 35-47.
- Dekovi, M. & Meeus, W. (1995). Emotional problems in adolescence. In M. du Bois-Reymond, R. Diekstra, K. Hurrelmann & E. Peters (Eds.), *Coping strategies and status transitions in adolescence*. Berlin/New York: Aldine de Gruyter.

- Dekovi, M. & Meeus, W. (1997). Peer relations in adolescence: Effects of parenting and adolescent's selfconcept. *Journal of Adolescence*, 20, 163-176.
- Duncan, T.E., Duncan, S.C., Strycker, L.A., Li, F. & Alpert, A. (1999). *An introduction to latent variable growth curve modeling: Concepts, issues, and applications*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Publishers.
- Dunn, J. & Kendrick, C. (1981). Social behavior of young siblings in the family context: Differences between same-sex and different-sex dyads. *Child Development*, 52, 1265-1273.
- Dunn, J. & McGuire, S. (1992). Sibling and peer relationships in childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 33 (1), 67-105.
- Dunn, J., Slomkowski, C., Beardsall, L. & Rende, R. (1994). Adjustment in middle childhood and early adolescence: Links with earlier and contemporary sibling relationships. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 35 (3), 491-504.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: Norton.
- Hinde, R.A. (1982). Attachment: some conceptual and biological issues. In C.M. Parkes & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *The place of attachment in human behavior*. London: Tavistock Publications.
- Holmbeck, G.N. (1996). A model of family relational transformations during the transition to adolescence: Parent-adolescent conflict and adaptation. In J.A. Graber, J. Brooks-Gunn & A.C. Petersen (Eds.), *Transitions through adolescence: Interpersonal domains and context*. New Jersey: Erlbaum.
- Kenny, M.E. & Donaldson, G.A. (1991). Contributions of parental attachment and family structure to the social and psychological functioning of first-year college students. *Journal of Counseling Psychology*, 38, 479-486.
- Kerns, K.A. & Stevens, A.C. (1996). Parent-child attachment in late adolescence: Links to social relations and personality. *Journal of Youth and Adolescence*, 25 (3), 323-342.
- Lapsley, D.K., Rice, K.G., and FitzGerald, D.P. (1990). Adolescent attachment, identity, and adjustment to college: Implications for the continuity of adaptation hypothesis. *Journal of Counseling and Development*, 68, 561-565.
- Lerner, R.M. & Ryff, C.D. (1978). Implementation of the life-span view of human development: The sample case of attachment. In P.B. Baltes (Ed.), *Lifespan Development and Behaviors*. New York: Academic Press.
- Lopez, F.G. & Gover, M.R. (1993). Self-report measures of parent-adolescent attachment and separation-individuation: A selective review. *Journal of Counseling and Development*, 71, 560-569.
- Main, M. & Weston, D.R. (1981). The quality of the toddler's relationship to mother and to father: Related to conflict behaviour and the readiness to establish new relationships. *Child Development*, 52 (3), 932-940.
- Marsh, H.W. & Hocevar, D. (1988). A new, more powerful approach to multitrait-multimethod analyses: Application of second-order confirmatory factor analysis. *Journal of Applied Psychology*, 73, 107-117.
- Matos, P.M., Almeida, H.M. & Costa, M.E. (1998, June). *Dimensions of attachment to mother and to father in Portuguese adolescents*. Poster presented at the 6th Biennial Conference of the EARA, Budapest, Hungary.

- McCormick, C.B. & Kennedy, J.H. (1994). Parent-child attachment working models and self-esteem in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 23 (1), 1-18.
- Meeus, W. (1989). Parental and peer support in adolescence. In K. Hurrelman & U. Engel (Eds.), *The social world of adolescents*. New York: De Gruyter.
- Miyazaki, Y. & Raudenbush, S.W. (2000). Tests for linkage of multiple cohorts in an accelerated longitudinal design. *Psychological Methods*, 5 (1), 44-63.
- Paikoff, R.L. & Brooks-Gunn, J. (1991). Do parent-child relationships change during puberty? *Psychological Bulletin*, 110 (1), 47-66.
- Papini, D.R., Roggman, R.L. & Anderson, J. (1991). Early-adolescent perceptions of attachment to mother and father: A test of the emotional-distancing and buffering hypotheses. *Journal of Early Adolescence*, 11, 258-275.
- Parkes, C.M. & Stevenson-Hinde, J. (Eds.) (1982) *The place of attachment in human behavior*. London: Tavistock Publications.
- Paterson, J.E., Field, J. & Pryor, J. (1994). Adolescents' perceptions of their attachment relationships with their mothers, fathers and friends. *Journal of Youth and Adolescence*, 23 (5), 579-600.
- Pipp, S., Shaver, P., Jennings, S., Lamborn, S. & Fischer, K.W. (1985). Adolescents' theories about the development of their relationships with parents. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 991-1001.
- Raja, S.N., McGee, R. & Stanton, W.R. (1992). Perceived attachment to parents and peers and psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 21 (4), 471-485.
- Rice, K.G., (1990). Attachment in adolescence: A narrative and meta-analytic review. *Journal of Youth and Adolescence*, 19 (5), 511-538.
- Schumacker, R.E. & Lomax, R.G. (1996). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*. New Jersey: Erlbaum.
- Steinberg, L. (1987). Impact of puberty on family relations: Effects of pubertal status and pubertal timing. *Developmental Psychology*, 23 (3), 451-460.
- Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11(1), 1-19.
- Steinberg, L. & Morris, A.S. (2001). Adolescent development. *Annual Review of Psychology*, 52, 83-110.
- Tucker, C.J., Barber, B.L. & Eccles, J.S. (1997). Advice about life plans and personal problems in late adolescent sibling relationships. *Journal of Youth and Adolescence*, 26 (1), 63-76.
- Youniss, J. & Smollar, J. (1985). *Adolescent relations with mothers, fathers and friends*. Chicago: University of Chicago Press.